

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SZAKÁLY SÁNDOR

NÁRAY ANTAL FELJEGYZÉSEI MAGYARORSZÁG HADBALÉPÉSÉRŐL („1941. április 12-től”)

A történeti források között — váltakozó forrásértékük ellenére is — jelentős helyet foglalnak el a történelmi események szereplőinek, szemtanúinak a naplói, korabeli feljegyzései, visszaemlékezései. A történettudomány ezeket a szubjektív elemeket — hol kisebb, hol nagyobb mértékben — tartalmazó írásokat a megfelelő és alapos forráskritika alkalmazásával az elsődleges források hasznos kiegészítőjének, néha azok pótlójának is tekinti.

Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) huszonöt éves történetének vezető politikusai, katonái, közéleti személyiségei, gazdasági vezetői közül viszonylag keveseknek maradt fenn naplója, visszaemlékezése, illetve ha fenn is maradt nehezen hozzáférhető, vagy egyelőre még ismeretlen helyen lappang.¹ A Magyarországon és külföldön kiadott visszaemlékezések döntő többségének a forrásértékét csökkenti, hogy azok az események után néhány évvel, néha évtizeddel íródtak, számos esetben önigazoló, önmentő szándékkal.² Viszonylag kevés az olyan naplóknak, visszaemlékezéseknek a száma, amelyek írójuk friss benyomásait, élményeit, véleményét rögzítik, mentesek a megszé-
pítő távolság jelenlététől.³

Az előbbiekben jelzettek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a történész és az olvasó is egyaránt fokozott — néha csalódásba forduló — várakozással tekint az újabban előkerülő naplók, visszaemlékezések felé, amelyekből új ismereteket, a korszak történelmében meglevő „fehér foltok” eltüntetését elősegítő adatokat vár. Ezeknek a memoároknak, naplóknak — mint már jeleztük — az előkerülése, felhasználása hiányzó forrásokat pótolhat, történelmi eseményekről kialakult véleményeket finomíthat, netán átformálhat, pontosíthat.

A közelmúltban — 1982-ben — közel negyven évi külföldi levéltári „rejtőzés” után került elő Náray Antal nyugállományú vezérőrnagynak, a Rádió és a Magyar Távirati Iroda volt elnökének 1945 május—júniusában írt visszaemlékezése. A Náray Antal által, a németországi Trieffternben saját kezűleg gépelt és javított, nyolcvan oldalnyi terjedelmű visszaemlékezés — amelynek egy részletét tesszük most közzé — segítséget nyújthat az ellenforradalmi Ma-

1 A teljesség igénye nélkül néhány visszaemlékezés, napló, amelyek jelentős része csak rövid terjedelmű, számos esetben csak részletkérdéseket érintő, illetve elnagyolt munka: *Horthy Miklós*: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953.; *Nicholas Kállay*: *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. New York, 1954.; *Antal Ullein-Reviczky*: *Guerre allemande paix russe*. Párizs, 1947.; *Gustav Henning*: *Ungarns Schicksal zwischen Ost und West*. Mainz, 1975.; *Szombathelyi Ferenc* visszaemlékezései. Washington, 1980.; *Lakatos Géza*: *Ahogy én láttam*. München, 1981.; *Nagy Vilmos*: *Végzetes esztendő*. Bp., é. n.; A határban a Halál kaszája... *Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*. Bp., 1968.; *Páter Zadravetz* titkos naplója. Bp., 1967.; A madridi követségtől Mauthausenig. *Andorka Rudolf* naplója. Bp., 1978.; *Kádár Gyula*: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Bp., 1978.; „*Szállási naplója*” A nyilas mozgalom a II. világháború idején. Bp., 1978.; *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Bp., 1983.; A felsoroltak mellett kéziratban olvasható *Hóman Bálint*, *Rajnsics Ferenc*, *Vörös János* naplója, *Antal István* visszaemlékezése.

2 Elsősorban Horthy Miklós memoárjára gondolunk, de hasonló tendencia érződik a felsorolt visszaemlékezések többségében.

3 Az említett munkák közül ide soroljuk *Andorka Rudolf* naplóját, valamint *Almásy Pál*: *Sopronkőhidai napló* (Bp., 1984.) című naplóját.

gyarország második világháború alatti történelme egyes részleteinek jobb megismeréséhez, a korszak több vezető politikusról, katonai vezetőjéről rendelkezésre álló ismeretek bővítéséhez. Ugyanakkor Náray Antal személye révén sajátságos — Horthy Miklós, illetve Teleki Pál iránti, nem is leplezett elfogultságot tükröző — nézőpontból kapunk értékelést, véleményt Magyarország második világháború alatti, illetve azt közvetlenül megelőző éveinek egyes bel-, kül- és katonapolitikai eseményeiről.

Náray Antal 1893. november 26-án született a Szerém megyei Ópázuán. Apja — Náray Lajos — a Magyar Államvasutak tisztviselője volt, aki a századfordulót megelőző és azt követő években a Szerémségben teljesített szolgálatot. Anyja, Horváth Rozália, elemi iskolai tanító lánya, a kor szokásának megfelelően háztartásbeli, a gyerekek nevelője. A család a Monarchia „boldog béke éveinek” szerény jövedelmű, mai szemmel nézve nagy létszámú — Náray Antalnak négy fiútestvére volt — kispolgári családjai közé tartozott. A szülők valamennyi gyermek számára igyekeztek biztosítani a tanulást, ezzel összefüggésben a társadalmi ranglétrán való előrelépés lehetőségét.

Náray Antal az elemi iskola első négy osztályának elvégzése után az újvidéki gimnázium tanulója lett. Az első hat osztály elvégzése után a család döntésének értelmében — amelyben döntő szerepet játszott az ingyenes tanítatás lehetősége — Náray Antal a magyar királyi pécsi honvéd hadapródiskola növendéke lett. A katonatiszti hivatást választott fiú rövidesen kitűnt társai közül felkészültségével, kiváló képességeivel. A hadapródiskola parancsnoksága úgy látta, hogy a kiváló tanulmányi előmenetelű Náray Antal alkalmas a nagyobb igényeket támasztó Ludovika Akadémia elvégzésére. A harmadik év befejezése után leérettségizett⁴ és a Ludovika Akadémián folytatta tovább tanulmányait. Náray Antal nem okozott csalódást parancsnokainak, rendre osztályelső vagy — második volt. 1914 augusztusában 6. rangszámmal avatták gyalogsági hadnaggyá és osztották be, mint árkász szakasparancsnokot, a szabadkai 6. honvéd gyalogezredhez. Ezredével rövidesen a frontra került, ahol előbb szakasparancsnok, majd ezred segédtiszt lett. A Monarchia összeomlása után hadapródiskolai tanár Kassán, majd Várpalotán. A Tanácsköztársaság hónapjaiban a Ludovika Akadémián tanár és ugyanott tanított a Tanácsköztársaság leverése után is ábrázoló mértant, összekötőszolgálatot, harcászati szabályzatot. A tanítás éveit alatt maga is tanult, két évet végzett a Nádor Műszaki Egyetemen, azt követően pedig a Hadiakadémiára⁵ került hallgatónak. 1924-ben végezte el a Hadiakadémiát és szerzett vezérkari minősítést. Píyen minőségben került a budapesti 1. vegyesdandár-parancsnokságra, majd később a Honvédelmi Minisztériumba.

A kiválóan képzett és minősített vezérkari tiszt gyorsan haladt előre a tiszt-pályán. Rövid idő múlva a Hadiakadémiára került, mint tanár. Hadtörténelmet tanított, ugyanakkor a Pázmány Péter Tudományegyetemen és a József Nádor Műszaki Egyetemen „korszerű honvédelmi ismeretek”-et oktatott. 1935 májusában, immáron vezérkari szolgálatot teljesítő alezredesi rangban, a honvédelmi minisztérium 3/b (gépkocsi) osztályának vezetőjévé nevezték ki. Osztályvezetői működése során sokat tett a honvédség korszerű szállítóeszközökkel történő felszerelése érdekében. Néhány éves tevékenysége során a honvédség gépkocsiállománya néhány tízről megközelítően kétezerre nőtt. A honvédelmi minisztérium 3/b osztályának az éléről a minisztérium 9. (tisztképzés-és nevelésügy) osztályának élére került. Alig több, mint egyéves osztályvezetői működése után a honvédelmi miniszter, Bartha Károly szárnysegédjévé nevezték ki. Ekkor már vezérkari ezredes. 1940. február 1-ig teljesített szolgálatot

4 A Ludovika Akadémia 1898-ig mint négy évfolyamos hadapródiskola állt a magyar tisztképzés szolgálatában; 1898-tól három évfolyamos katonai akadémiává szervezték át. Ettől kezdve csak sikeres érettségi vizsga után lehetett a Ludovika Akadémiára jelentkezni.

5 A Hadiakadémia ekkori elnevezése „Ludovika Akadémia tiszt-i továbbképző tanfolyam”. A trianoni békeszerződés értelmében tilos volt a honvédségben vezérkar felállítás, így a vezérkari tisztképzés is. Az egyszerűség kedvéért használjuk a Hadiakadémia nevet, jóllehet az a valóságban nyíltan csak 1938-tól jelent meg.

a honvédelmi miniszter mellett, akkor felmentették és a honvédelmi minisztérium III. (anyag) csoportfőnökének helyettesévé nevezték ki. E beosztása mellett 1940. július 11-től a honvéd vezérkar főnökének szállásmesteri teendőit is ellátta. Mint ilyen, jelentős feladatokat kapott a második bécsi döntés — 1940. augusztus 30. — értelmében Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi részek katonai megszállásakor. Náray Antal feladatai között első helyen szerepelt a visszacsatolt területeken élő polgári lakosság ellátásának a megszervezése. E munkája során került közelebbi kapcsolatba Teleki Pál miniszterelnökkel, akinek közvetlen munkatársává vált és akinek javaslatára Horthy kormányzó Náray Antalt a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává nevezte ki 1940. november 1-el.

Náray Antal ettől kezdve Teleki Pál közvetlen és odaadó munkatársai közé tartozott, beosztásából adódóan érzékelője az ország sorsát alakító politikának.

Náray Antal és Teleki Pál kapcsolatairól csak a visszaemlékezés itt közölt, illetve most még közlésre nem kerülő részeiből nyerünk képet. Ez a kép a közölt részt olvasva is egyértelmű, világos. Náray Antal Telekiben a két világháború közti Magyarország legkiválóbb politikusát tisztelte, azt a politikusot, aki sikerrel valósította meg — legalábbis 1941 áprilisáig — a revíziós politika célkitűzéseit, aki maga mellé vette a visszaemlékezés íróját. Olyan beosztásba került ezáltal, amiről fiatal tisztként talán nem is álmodott. Náray Antal minden egyes megnyilvánulása, jelzője a Teleki iránt érzett feltétlen hűség, tisztelet és odaadás jele. Nem tartjuk feladatunknak Teleki Pál személyének és politikájának minősítését, elemzését, azt a magyar történetírás már elvégezte,⁶ ezért nem is fűzünk megjegyzéseket Náray Antal Telekit érintő megnyilvánulásaihoz, értékeléséhez. Tesszük ugyanezt Horthy Miklós esetében is, aki számunkra nem ugyanazt a személyt jelenti, mint Náray Antal számára. Náray számára Horthy Miklós mindig a Legfelső Hadúr volt — és maradt az 1944. október 15—16-a után is — az a személy, aki lehetővé tette egy katonai pályafutás ilyen alakulását, akinek jóvoltából a későbbiek folyamán a Rádió és az MTI elnöke lehetett, aki számára az eszmét, a rendszert jelentette, aki iránt örök hűséggel és odaadással tartozott.

Náray Antal, mint a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkára, egyben a tanács üléseinek a jegyzőkönyvvezetője, első kézből értesült az eseményekről, a politikai, katonai döntésekről. Teleki Pál halála után viszonya megromlott az új miniszterelnökkel, Bárdossy Lászlóval, akit kezdetben a Teleki-féle politika folytatójának tartott, de a későbbiek során látta, hogy a német érdekek feltétlen kiszolgálójává válik. Ilyen viszonyban történt változás a honvéd vezérkar élén is. A Bárdossy—Werth konfliktusban Bárdossy lett a győztes, Horthy menesztette a vezérkar főnökét és Szombathelyi Ferenc altábornagyot nevezte ki a honvéd vezérkar élére. A vezérkar új főnöke is szívesen látott volna mást a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári posztján. Náray érezte a „feszültséget” és elfogadta a döntést, amely ez esetben is a Legfelső Hadúrtól származott, hogy csapatnál folytassa szolgálatát. Ezután érkezett a hír, hogy Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa, a Rádió és az MTI elnöke meghalt. Horthy úgy döntött, hogy erre a posztra Miklós fiának közeli barátját, az iránta feltétlen odaadást kifejező Náray Antalt „ajánlja”. Az irodalom, a zene iránt fogékony, művelt, több nyelvet — német, francia, olasz, horvát — kiválóan beszélő katona vállalta a feladatot. Mindössze egy feltételt „szabott”; soron levő tábournoki előléptetését a hivatásos állományban érhesse meg. A feltételt teljesítették. 1942. január 31-én Horthy felmentette Náray Antalt a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári beosztása alól és 1942. március 1-el nyugállományba helyezték. 1942. április 1-el, 1942. március 30-i ranggal, 4.

⁶ Teleki személyére vonatkozóan l.: *Tilkovszky Lóránt*: Teleki Pál. Legenda és valóság. Bp., 1969.; A Teleki-kormány külpolitikájára l.: *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941. Bp., 1964. (a továbbiakban — *Tilkovszky* 1969., illetve *Juhász* 1964.).

rangszámmal vezérőrnaggyá nevezték ki és nyugállományba helyezését napját 1942. május 1-re módosították.⁷

Mint nyugállományú vezérőrnagy került a Rádió és az MTI elnöki posztjára. Maximálisan törekedett eleget tenni a Kállay Miklós vezette kormány és Horthy kormányzó elvárásainak. Horthy kérése — igyekezzon minél távolabb tartani a szélsőjobboldalt a rádiótól, ne készüljön a nyugati szövetségeseiket „sértő” műsor — számára szent és sérthetetlen volt. Tevékenysége e poszton a németek számára sértő és ellenszenves volt. Az ország német megszállása — 1944. március 19. — után Náray Antal német nyomásra és követelésre megvált a Rádió és az MTI elnöki posztjától. A Rádió is egyre inkább a német érdekek szolgálatába állt.⁸ Náray Antal 1944 áprilisától a Hadilevéltárban mint tiszteletdíjas nyugállományú vezérőrnagy a második világháborús iratanyag rendezésében, feldolgozásában vett részt. A nyilas hatalomátvétel — 1944. október 15—16. — után néhány hétig Sümegen a ferences-rendi szerzetesek rendházában bujkált, majd Balatonarácsra, családjához költözött. Ott tartóztatták le a nyilasok. Nyilas-német fogságának állomásai Budapest, Sopronkőhida, Ausztria, Németország voltak. 1945. április 28-án amerikai katonák szabadították ki a nyilas-német fogságból több politikai fogolytársával együtt a Bajországi Triefternben. Ott kezdte el írni visszaemlékezéseit a falu papjának, Franz Dambecknek a házában. Hogy miért fogott tollat a kezébe, arról a következőket írta: (a hírek szerint a bombázások során) „... Magyarország hadbalépésének alapokmányai is elvesztek. Könnyen történhetik meg tehát, hogy hamis vádak ártatlanokat érnek, a bűnösök pedig büntetlenül fogják tovább úzni hamis játékokat.

Mindezekért jelentéktelenségem, aki 1941. április 4-én⁹ tragikusan elhunyt gróf Teleki Pálnak, a magyar miniszterelnöknek bizalmas katonai munkatársa voltam, legjobb emlékezetemre, lelkiismeretemre és becsületemre hivatkozva röviden összefoglalom 1941. év végétől [az eredetiben; voltaképpen 1940 végétől] az előttem ismeretes fontosabb eseményeket. Szándékom talán hozzájárul ahhoz, hogy Magyarország hadbalépésének körülményeit a történelmi hűség kedvéért jobban megvilágítsam.”

A visszaemlékezések néhány hét alatt elkészültek. A mélyen vallásos Náray Antal az öt házába befogadó Franz Dambeck káplánra bízta a zsinórral átkötött és Mária bélyeggel leragasztott emlékiratot, azzal a kikötéssel, hogy az csak neki, vagy családja általa megnevezett tagjainak adható ki.

A visszaemlékezés ilyen formában történő lezárása után 1945 júniusában Náray Antal hazaindult Magyarországra. Győrben mint háborús bűnöst le tartóztatták, de rövidesen felmentették e vád alól és igazolták. A Bárdossy László ellen lefolytatott népbírósi perben 1946-ban tanúként szerepelt. 1950-ig mint nyugállományú vezérőrnagy honvédségi nyugdíjat kapott. Akkor nyugdíját megvonták, feleségével és lányával együtt Fegyvernekre telepítették ki, ahol 1954-ig lakott. 1954-ben Solymárra költöztek, ott zeneoktatással, nyelvleckék adásával, fordítással foglalkozott. Az 1960-as évek elején visszatelepült családjával együtt Budapestre és ott élt 1973. augusztus 3-án szívroham következtében bekövetkezett haláláig.

A visszaemlékezés sorsa

Náray Antal visszaemlékezései a megírás után harminchét évvel, 1982 nyarán kerültek elő a passai Római Katolikus Püspökség Levéltárából. A visszaemlékezés felkutatása Náray Antal fiának, Náray Lajosnak az érdeme. Ő apja halála után gondolt először arra, hogy a visszaemlékezéseket fel kelle-

⁷ Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek) (a továbbiakban — HK [Szű]) 1942/14. 208. o.

⁸ Ezt biztosítandó a Sztójay-kormány a Rádió és az MTI élére Kolosváry-Borcsa Mihály személyében kormánybiztost állított. A Rádió adásaiban mindennaposá váltak az antiszemita, németbarát műsorok.

⁹ Náray pontatlanul adja meg Teleki Pál halálának napját: Teleki 1941. április 3-án halt meg.

ne kutatni. Ez a kutatómunka közel tíz évet vett igénybe. Az első, 1974-es ausztriai, NSZK-beli út nem járt sikerrel. Sem a passauai, sem a linzi, sem a regensburgi Római Katolikus Püspökség levéltárában nem bukkantak a visszaemlékezés nyomára. Regensburgban találtak ugyan egy „N” betűvel kezdődő nevű magyar tábornok által készített német nyelvű emlékiratot, de az nem Náray Antalé volt.¹⁰ A sikertelen utazást kiterjedt levelezés követte, amely sajnos nem vitte előre a kutatómunkát. 1982-ben Náray Lajos ismételt megpróbálkozott a visszaemlékezés felkutatásával. Ekkori kísérletét siker koronázta. A passauai Római Katolikus Püspökség levéltárában rábukkantak Náray Antal visszaemlékezésére. Mint kiderült korábban az vezette tévútra a kutatást, hogy Náray Lajos mindig apja nevében kereste a memoárt, az viszont a levéltárban dr. Franz Dambeck neve alatt volt nyilvántartva. Dambeck káplán ugyanis, röviddel Náray Antal Magyarországra történt hazatérése után, a nála hagyott visszaemlékezést borítékba helyezte és püspöki engedéllyel a levéltárban elhelyezte. Hiába írta rá a lelkiismeretes pap a borítékra, hogy abban Náray Antal vezérőrnagynak, a Magyar Rádió egykori elnökének emlékiratai vannak, a levéltárban az anyagot az ő neve alatt vették nyilvántartásba.

A hosszú évekig külföldi levéltárban őrzött emlékirat — amelyről a passauai Római Katolikus Püspökség levéltárában másolatot is készítettek — jelenleg Náray Lajos tulajdonában van. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani neki, amiért az emlékiratról készített másolat egy példányát a rendelkezésünkre bocsátotta és hozzájárult ahhoz, hogy az emlékirat e részletét közzétegyük.

Az emlékiratrészlet közlésének célja, formája

Náray Antal harminchét év után előkerült visszaemlékezése fontos kiegészítő forrása a második világháborúban részt vett Magyarország bel-, kül- és katonapolitika története vizsgálatának. Az itt közlésre kerülő rész, amelynek pontos címe „*Feljegyzéseim Magyarország hadbalépéséről (1941. ápr. 12-től)*”, azért is fontosnak tartjuk, mert az ország sorsát, második világháborús szereplését döntően befolyásoló, illetve meghatározó 1941. április 1-i Legfelső Honvédelmi Tanács ülésről nem maradt fenn — vagy csak nem került elő? — hiteles jegyzőkönyv. A történetírás általában egy forráshoz, Hóman Bálint naplójának¹¹ 1941. április 1-i bejegyzéséhez tud visszanyúlni. Ennek tudható be az is, hogy a Hóman Bálint által három pontba összefoglalt feltételrendszer — ti. hogy mely esetben csatlakozik Magyarország a Jugoszlávia-elleni német agresszióhoz —, amely gyakorlatilag Bárdossy László külügyminiszter expozéjának tömörítése, a magyar történetírásban mint a Legfelső Honvédelmi Tanács határozata jelenik meg.¹² Náray Antal visszaemlékezését olvasva azt tapasztaljuk, hogy a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésére érkezett Horthy már eldöntötte a hadbalépés kérdését, a Legfelső Honvédelmi Tanács ezt gyakorlatilag csak jóváhagyhatta.¹³ Az ülésnek a részletkérdések tisztázása is feladata lett volna, de amint Náray Antal írja, az ülés azzal zárult, hogy a kormányzó „Utasította a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy egyezzenek meg egymással a készenlétbe helyezendő hadtestek számára nézve és tegyenek az eseményekhez képest neki sürgősen előterjesztést.” Úgy véljük a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén nem a *hadbalépésről, hanem a hadbalépés mikéntjéről*

¹⁰ Ezúton is szeretnénk felhívni a Hadtörténelmi Levéltár figyelmét az emlékiratra, amelyről — Náray Lajos tájékoztatása szerint — szívesen adnak másolatot!

¹¹ Hóman Bálint naplóját lásd: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) Belügyminisztérium Szálasi-per (Filmtár) 7887 doboz, 10. cím.

¹² Vö.: *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919/1945. Bp., 1975. (a továbbiakban — *Juhász* 1975.) 244—245. o.

¹³ Ilyen értelemben magyarázza a Hitler—Horthy levélváltáshoz (1941. március 28—30.) fűzött jegyzetében Szina Miklós és Szűcs László is a döntést. Vö.: *Horthy Miklós* titkos iratai. (Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szina Miklós és Szűcs László; a továbbiakban — *Szinaí—Szűcs*) Bp., 1963. 291. o.

tárgyaltak csak. Az eredmény ismert. Magyarország Jugoszlávia államiságának megszűntére való hivatkozással¹⁴ 1941. április 11-én megindította csapatait Jugoszlávia zömmel magyarlakta területeinek „pacifikálására”.

Náray Antal visszaemlékezésének e részletét a szerző által megírt formában tesszük közzé. Úgy véltük akkor teszünk leginkább eleget a forrásközlés szabályainak, ha Náray Antal írását csonkítatlanul tesszük közzé, jelezve azt, hogy egyes történelmi szereplők — Horthy Miklós, Teleki Pál — jellemezésével nem értünk egyet. A szerző szubjektív véleménye nem egyezik a történelem ítéletével, ennek ellenére véleménye jól példázhatja az ellenforradalmi korszak hadserege egyik tipikusnak nem mondható tábornokának álláspontját: hűség a kormányzóhoz, kritika nélkül.

Náray Antal visszaemlékezését — mint már jeleztük — géppel írta. A szövegben mindössze a gépelésből adódó ékezethiányokat pótoltuk. Kurzív szedéssel jelöltük azokat a betűket, szavakat, mondatokat, amelyeket Náray Antal a gépelt szöveg átolvasása után javított, toldott be. Ritkítással jelöltük azokat a személyneveket, szövegrészeket, amelyeket Náray Antal az eredeti kéziratban aláhúzással kiemelt. Még egy jelölést alkalmaztunk — félkövér szedés —, amellyel azokat a kézzel írt és általa aláhúzással kiemelt részeket igyekeztünk jelölni, amelyeket szintén a szöveg javításakor végzett el.

A visszaemlékezés közötti részletét a legszükségesebbnek vélt jegyzetekkel láttuk el. Ahol lehetett, ott csak utaltunk az egyes kérdésekkel, problémákkal foglalkozó munkákra, illetve azok részleteire. A memoár szerzőjének apróbb tévedéseit szintén jegyzetekben jelöltük, javítottuk.

Feljegyzéseim

*Magyarország hadbalépéséről.
(1941. ápr. 12-től)*

Politikai rabságomban,¹ az alsó-ausztriai Melk-en való átszállításom alatt, 1945. április 1-én, bizalmas emberemtől² értesültem, hogy a m. kir. Hadilevéltárnak légvédelmi okokból Budapestről előbb Sümegre, onnan pedig fogságba hurcoltatásom után, a magyar „Nyilaskeresztes” kormány által, politikai okokból Németország területére kiszállított, 1938—45 évi háborús iratanyaga, légitámasz következtében, a vasúti kocsikban elégett.³ A hírt ellenőrizni nem állt módomban mert fogságomból az amerikai hadsereg előnyomulása folytán csak 1945. április 28-án szabadultam ki Alsó-Bajorországban, az Inn mellett fekvő Simbach községben. A hír akár fenti értesülés formájában igaz, akár olyanképpen, hogy az érdekeltek az okmányokat szándékosan megsemmisítették, úgy az írásokkal együtt Magyarország hadbalépésének alapokmányai is elvesztek. Könnyen történhetik meg tehát, hogy hamis vádak ártatlanokat érnek, a bűnösök pedig büntetlenül fogják tovább űzni hamis játékkukat.

Mindezekért jelentéktelenségem, aki 1941. április 4-én⁴ tragikusan elhunyt gróf Teleki Pálnak,

¹⁴ Horvátország 1941. április 10-én Zágrábban kikiáltotta önállóságát. A magyar értelmezés szerint a német segítséggel létrejött bábállam önállóságának kikiáltása következtében Jugoszlávia de iure és de facto is megszűnt létezni.

¹ Náray Antal 1944. október 20-tól 1944 november első napjáig Sümegen a ferences rendházban bujkált. Azután Balatonarácsra ment a családjához. A nyilasok ott tartóztatták le és Budapestre szállították. Budapesten a Lomnic szállóban őrizték, majd a sopronkőhidai fegyházba szállították. Onnét 1945 márciusában indult el a „halálmenettel,” gyalog, Németországba.

² Nem sikerült azonosítani a „bizalmas ember”-t.

³ Az egykori Hadilevéltár második világháborús iratanyaga 1944—1945-ben súlyos veszteségeket szenvedett. Egyes vezérkar főnöki, honvédelmi minisztériumi osztályok iratanyaga teljesen megsemmisült, illetve feltáratlanul rejtőzik külföldi levéltárakban. A Legfelső Honvédelmi Tanács iratai sem kerültek ez idáig elő.

⁴ Az időpont helyesen: 1941. április 3.

a magyar miniszterelnöknek bizalmas katonai munkatársa voltam, legjobb emlékezetemre, lelkiismeretemre és becsületemre hivatkozva röviden összefoglalom 1941. év végétől [így az eredetiben; helyesen 1940 végétől] az előttem ismeretes fontosabb eseményeket. Szándékom talán hozzájárul ahhoz, hogy Magyarország hadbalépésének körülményeit a történelmi hűség kedvéért jobban megvilágítsam.

Amint már előbb említettem gróf Teleki Pálnak az erdélyi részek felszabadításánál — katonai szolgálati beosztásom folytán⁵ — mint a felszabaduló részek lakosságának ellátását végző szerve lettem munkatársává és e munka során bizalmasává. Megismertem nagy lelke keserű vívódását, amelyet az ezeréves erdélyi részek egy részének visszacsatolásakor érzett, látván a német önzéssel meghízott, a székely területek ellátási lehetőségét és a túlnyomóan magyarok által lakott területek nemzeti érdekeit teljesen figyelmen kívül hagyó határmegvonást. A Székelyföld vasúti összeköttetését száz népi követelések és egyéb vezető német politikusok családi érdekeltségei miatt,⁶ a magyar anyaországba vezető nagy vasútvonalaktól egyszerűen elválták, úgy hogy a teljesen kifosztott Székelyföld élelmiszer nélkül, inséges tél elé nézett. Teleki irányítása mellett derék munkatársaimmal mégis megoldottuk a feladatot az anyaország ellátásának rovására is. Teleki Pál e munkám során becsült meg és mintegy jutalomképpen még azév (:1940.) október 17-én a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává neveztetett ki.⁷

A szervezet és benne jelentéktelen személyem szerepkörének megvilágítása érdekében előre kell bocsátanom az alábbiakat:

A Legfelső Honvédelmi Tanács Magyarországnak törvényhozással megalkotott alkotmányos szerve volt. Hivatása, hogy a szellemi és fizikai mozgósításnak összhangját, a különböző miniszteri tárca érdekeltségek tevékenységét egybehangolva biztosítsa. A Tanács élén a Kormányzó Úr, jelentéktelenebb ügyekben miniszterelnök úr állt. Tagjai voltak a miniszterelnökön kívül, az összes szakminiszterek és a vezérkar főnöke. A Tanács üléseken szavazással hozta meg minden miniszter tagjára kötelező határozatait. Szavazati joguk a minisztereknek és a vezérkar főnökeknek volt, vitás esetekben az elnök döntött. A vezértitkárnak, vagyis csekélységemnek, szavazati joga nem volt, csupán a jegyzőkönyvvezetés, az ülések egybehívásának és azokon hozott határozatoknak leadminisztrálása volt a kötelessége.⁸

Mindezekért, mint az eseményeket csupán a feljegyzés és végrehajtás szempontjából figyelemmel kísérőnek, szavahihetőség kölcsönözhető.

1940. év végén Magyarország ősi területeinek egy részét már az anyaországhoz csatolták. Így került vissza a Felvidék magyarlakta sávja*, a Kárpátalja és Erdély egy része. A magyar közvélemény figyelme a Délvidék felé terelődött. E tekintetben azonban az előző megoldásoktól egészen eltérő utakat és módokat kívánt követni, mert Jugoszlávia fenntartó nemzetét a szerbet, népi jelleménél fogva szomszédaink közül a legtöbbre értékeltük. A magyar néplélek sokra becsülte a tisztességesen nacionalista és célkitűzéseiket a sajátunkhoz hasonlóan sok illúzióból és önértékből tápláló szerb nemzetet. A horvátokkal pedig évszázadokon át állami közösségben éltünk. Magyar részről már hamarosan Trianon után barátkozási készség nyilvánult tehát meg irántuk. E felfogásnak volt első és leghivatottabb képviselője a Kormányzó Úr, aki ennek már 1926-ban, a mohácsi csata 400 éves évfordulóján híres mohácsi beszédében nyíltan hangot adott.⁹ A magyar—szerb barátsági szerződés¹⁰ eredete tehát erre az időpontra vezethető vissza. Természetesen látszott, hogy területi igényeinket egymást mindinkább jobban megértő két nép barátságos megegyezésével kívánjuk rendezni. Hogy ez magyar részről tényleg így volt bizonyítja a Kormányzó Úrnál 1935. júliusában tett legelső tisztelgő jelentkezésem¹¹ alkalmával lefolyt beszélgetés. Ő aziránt érdeklődött, hogy hol születtem? Jelentettem, hogy Stara Pazova-n,

5 Náray Antal 1940. február 1-től a honvédelmi minisztérium III. (anyagi) csoportfőnökének a helyettese volt vezérkari ezredesi rendfokozatban (1940. április 1-vel a gyalogsági tisztek állománycsoportjába helyezték vissza). Mint ilyen, 1940. július 11. és 1940. október 17-e között a honvéd vezérkar főnökének szállásmestere is volt. Feladata ekkor a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerülő észak-erdélyi területek polgári lakosságának és a hadsereg ellátásának a megszervezése volt. (L. a Bevezetőben!)

6 Nem ismerjük, hogy mely német politikusokra gondolt Náray Antal. A Székelyfölddel való vasúti összeköttetés megteremtésére néhány hónap alatt felépült a Déde—Szeretfalva vasútvonal.

7 Náray Antal Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává történt kinevezésére több közeli időpont is ismert. Horthy Miklós 1940. október 11-én írta alá azt a Legfelső Elhatározást, amelyben Náray Antal ezredest a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává nevezte ki; katonai anyakönyvi lapjának tanúsága szerint e beosztást 1940. november 1-től töltötte be. Náray feltehetőleg 1940. október 11-re gondolt ami a kinevezési határozat aláírásának az időpontja.

8 A Legfelső Honvédelmi Tanács szervezetére, feladatára l.: *Varjnyi Gyula*: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Bp., 1983. 28—31. o.

9 Horthy Miklós mohácsi beszéde 1926. augusztus 29-én hangzott el. A kormányzó állást foglalt a magyar—jugoszláv közeledés mellett. A magyar—jugoszláv viszony alakulására, a tárgyalásokra lásd: *Juhász* 1975. 104—106. o.

10 Náray Antal az 1940. december 12-én Belgrádban megkötött magyar—jugoszláv „barátsági szerződésre” utal. A szerződést magyar részről gróf Csáky István, jugoszláv részről Alexander Cincar-Markovic külügyminiszter írta alá. A szerződést a magyar országgyűlés 1941. február 22-én mint az 1941. évi II. törvénycikket, iktatta törvénybe. A magyar—jugoszláv szerződés létrejöttéről l.: *Juhász* 1964. 252—270. o. és *Macartney, C. A.*: October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929—1945. Edinburgh, 1957. I. k., 446—454. o. (A továbbiakban — *Macartney*)

11 Náray Antal 1936 júliusában a honvédelmi minisztérium 3/b. (gépkocsi) osztályának volt a vezetője. Mint kormányzó kinevezéssel rendelkező osztályvezetőnek lehetősége volt a kormányzónál kihallgatáson, tisztelgő jelentésként megjelennie.

a Szerémségben, mert édesapám akkor, 1893-ban, ott teljesített szolgálatot.¹² Erre a Kormányzó Úr megjegyezte, hogy sajnos a Dunától délre eső terület nem-igen fog visszakerülni országunkhoz, mert „ a b a r á t t ó l nehezebb területeket visszakövetelni, mint az ellenfétlőt”.

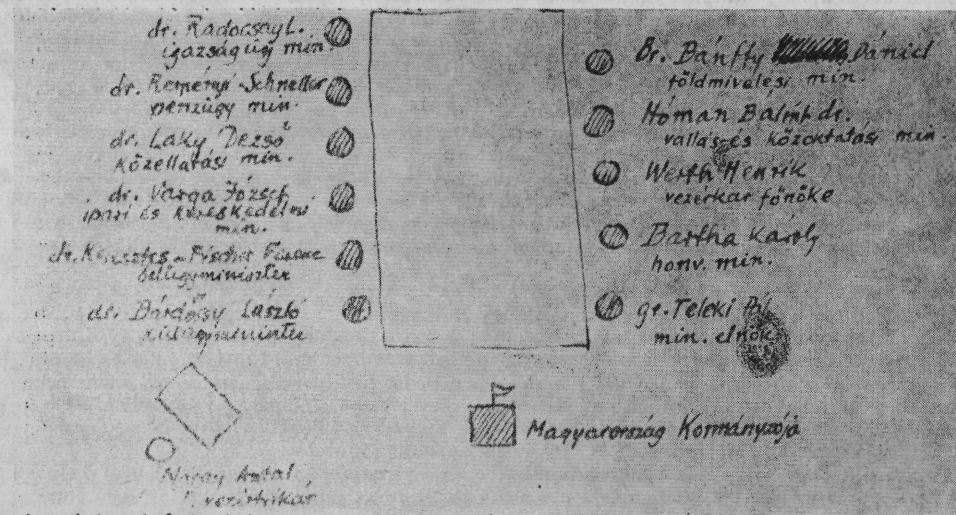
A Kormányzó Úrnak és gróf Teleki Pálnak valóban tisztaszándékú elgondolása volt a magyar—jugoszláv barátság szerződés megkötése,¹³ melytől nemesak országunk területi igényeinek kielégítését várták, hanem azzal, mint komoly külpolitikai ellensúly kiépítésével is számoltak az egyre sürgetőbbben és határozottabban fellépő német harmadik birodalom túlkapásaival szemben. A barátsági szerződés megkötése után Jugoszláviában kormányváltozás állott be. A németek iránt türelmesebb Stojadinovics kormányt Simovic tábornok erősen németellenes kormánya váltotta fel.¹⁴ Ez a gyors eredményeitől elvakított német birodalom kancellárját döntő lépésre sarkalta. Hitler tehát elhatározta, hogy Jugoszláviát és a Balkánt birtokba veszi s villámháborúval az angol befolyás elől elzárja. Tervének keresztülvitelében számolt a magyarországi revizionista gondolattal is. Ily értelemben írt március végén levelet a Kormányzó Úrnak,¹⁵ feltéve abban a határozott választ sürgető kérdést: „Wollen Sie mittun, oder nicht?!”¹⁶ Ahogyan a később tüzetesen leírt tanácsülésen hallottam, a levélre Magyarország Kormányzója lényegében azt válaszolta, hogy magyar véreink és elcsatolt ezeréves területeink felszabadításának köteleit természetesen vállalja.¹⁷

Ennek a levélváltásnak alapján érkezett a vezérkar akkori főnökéhez, Werth Henrik vezérezredeshez,¹⁸ a német hadvezetésnek a bevetésre kerülő magyar erők és azok alkalmazási módjára vonatkozó kérdése.

Ennek megbeszélésére hívták össze 1941. április 1-én 17 h-ra, Budán, a Királyi Várban, a Kormányzó Úr elnökletével tartandó Legfelső Honvédelmi Tanácsot ülésre, az erre a célra berendezett nagy fogadóteremben.¹⁹

A terem közepén 12 személyre berendezett és írószközökkel ellátott hosszú asztal állott az elnök és a szavazó tanácsstagok számára. A terem sarkában részemre, mint jegyzőkönyvvezető részére, kisebb márványasztalt jelöltek ki.

Jelen voltak az ábra szerintiek, a feltüntetett ülésrendben:



¹² Náray Antal apja, Náray Lajos MÁV-ellenőr volt, aki 1893-ban Stara Pazuan (Horvátország) teljesített szolgálatot. (L. a Bevezetőben!)

¹³ Lásd a 10. számú jegyzetet.

¹⁴ Jugoszlávia erős német ösztönzésre 1941. március 25-én Bécsben csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. A jugoszláv kormány elnöke ekkor már Cvetkovic volt. A csatlakozás bejelentését követő napon, a Cvetkovic-kormányt lemondatták, Pál régensherceget távozásra kényszerítették a németellenes jugoszláv erők. A hatalmat a kis-korú Péter király kezébe adták, de azt gyakorlatilag a Simovic tábornok vezette kormány gyakorolta.

¹⁵ Hitler Sztójay Döme berlini magyar követ által 1941. március 27-én küldött üzenetet Horthynak. Hitler levelét l.: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940—1941. (Összeállította: Juhász Gyula.) Bp., 1982. 652. számú irat, 966—968. o.

¹⁶ „Akar velünk együtt cselekedni vagy nem?” (német)

¹⁷ Horthy Miklós 1941. március 28-án válaszolt Hitler levelére. Levelében gyakorlatilag elfogadta a Jugoszlávia elleni háborúba való belépésre vonatkozó német ajánlatot. Horthy levelét lásd: *Szinai—Szűcs* 54. számú irat, 289—290. o.

¹⁸ Náray Antal pontatlanul adja meg Werth Henrik rendfokozatát. Rendfokozata helyesen gyalogsági tábornok. A honvédségben a vezérezredesi rendfokozati elnevezés bevezetésére 1941. július 29-én került sor. A háromcsillagos tábornoki rendfokozati elnevezések addig az időpontig: gyalogsági tábornok, lovassági tábornok, tüzérségi tábornok,

A Kormányzó Úrnak megérkezése előtt 12-en, amikor ő megérkezett 13-an voltunk a teremben. A sorsdöntő tanácskozás előtt ezt szorongó lélekkel állapítottam meg.

Az ülést pontban 17 órakor nyitotta meg a Kormányzó Úr. Bevezetőben ismertette közte és Hitler között már előbb *vázolt* levélváltást és ezalapon meghatározta a tanácsülés tárgyát, vagyis azt, hogy milyen kezdőponttal, milyen célkitűzésekkel, milyen erővel és milyen katonai magatartással vegyünk részt a Délvidék felszabadításában.

Az első hozzászóló **Bárdossy László dr.**²⁰, m. kir. külügyminiszter, azelőtt bukaresti követünk volt, kit mintegy elismerésképpen állítottak Csáky István halála után a magyar külügyminisztérium élére. Beszédének lényege az volt, hogy nekünk minden alkalmat fel kell használnunk, amellyel enyhíthetünk idegen uralom alatt élő véreink felszabadítására. [Sic!] Ez a szempont tehát fellépésünket sürgetné. A megkötött jugoszláv—magyar barátsági szerződés viszont mindaddig, amíg Jugoszlávia —, mint olyan, fennáll — lehetlenné tesz számunkra minden kezdeményező és támadólagos fellépést, mert ez a történelem előtt igazolható aligha lenne. A második szempont, amit a magyar politikai célkitűzés és jövőnk feltétlen megkövetel az, hogy katonai fellépésünk semmiesetre sem terjedjen ki másra, mint az ezeréves magyar föld *pacifikáló* felszabadítására és visszacsatolására. Nem vihetők át azonban hadműveleteink egyező jugoszláv (:vagyis horvát és szerb:) területre, mert míg első esetben Jugoszlávia bekövetkező szétesése folytán véreink érdekeinek megoltalmazásával lennének katonai műveleteink a világpolitika előtt indokolhatók, addig utóbbi megoldással Magyarország szembehelyezkednék a politikai etikával és oly háborús bonyodalomba keveredhetne, ami nem érdeke Magyarországnak. Figyelmeztetett arra is, hogy angol és amerikai győzelem esetén Magyarország minden eddig megszerzett területét elvesztené és Trianonnál is nehezebb helyzetbe jutna. Felhívta a figyelmet arra is, hogy Szovjetország a balkáni kérdésben nem mutat érdektelenséget.

Beszédét gróf Teleki Pál szorgalmasan jegyezte. Nékem az volt a benyomásom, hogy a külügyminiszter fenti külpolitikai állásfoglalását Teleki Pállal behatóan megbeszélhette. A *Kormányzó Úr* Bárdossy beszédének azt a részét, ahol a magyar óvatosságot, öncélúságot, valamint a háborúba sodródás elkerülését hangoztatta helyeselte. A magam részéről szinte megkönnyebbültem amikor a *külügyminiszteri felszólalásban* önmérsékletet és józanságot tapasztaltam a rendkívül súlyos és Magyarország jövődó sorsára elhatározó bélyeget sítő tanácskozás első felszólalójánál. (*Sajnos a későbbi fejlemények első optimista benyomásomra alaposan rációfoltak.*)

A második felszólaló **Keresztes-Fischer Ferenc**²¹ belügyminiszter volt, Teleki Pál gróftól igazán nagyrabecsülő barát és hűséges odaadással támogató minisztertárs. Beszédjének lényege az volt, hogy komolyabb háborúba való sodródásunk megbontaná az ezidőszert nehezen és csak nagy körültekintéssel fenntartható belpolitikai egyensúlyt. A háború erőfeszítései a külföldről is szított szélsőségek ádáz küzdelmének kirobbanására vezetget, talán a legkritikusabb időpontban. Ezért a felszabadító műveleteknél nagy óvatosságot és önmérsékletet ajánl. Tárcája szempontjából mindenesetre elkerülendőnek vélte a nyaklól nélkül való katonai fellépést, azaz a német hadsereg mellett Jugoszlávia leigázása céljából történő, korlátlan és *támadólagos* katonai beavatkozásunkat. A rövid és száraz megállapítás már a második szavazat volt Teleki Pál elgondolása mellett.

Utána dr. **Varga József**²² kereskedelmi és iparügyi miniszter szólalt fel. A vezetése alatt álló két tárca szempontjából kifejtette, hogy Magyarországnak az általános világháborúba, német oldalon való belekeveredése látszólag ugyan azzal a reménnyel kecsegtet, hogy a német ipar a már megrendelt és le nem szállított gépi berendezéseinket majd mégis rendelkezésünkre bocsájtja, s ezek birtokában iparunk, különösképpen pedig hadiiparunk izmosodik, külkereskedelmi mérlegünknek azonban hatalmas visszafejlesztésével kell számolnia. A német és olasz külkereskedelmi mérlegünk ugyanis gyakorlatilag csak fegyverzet ellenében követelt terményszolgáltatási kényszerünk, amely egészséges egyenleget sohasem mutatott.

dr. **Laky Dezső**²³ közellátási miniszter az egyre jobban romló közellátási helyzet *folytán* beállott nyomott közhangulatra mutatott rá. Mindkét felszólaló óva intett a háborúba

táborszernagy. Az új rendfokozati elnevezések bevezetésére l.: 50.000 /Elnöki o. — 1941. számú HM körrendeletet, in: Honvédségi Közöny (Szabályrendeletek) 1941/35. szám. (A továbbiakban — HK [Szab.]

19 A Legfelső Honvédelmi Tanács ezen üléséről sem maradt fenn a hivatalos jegyzőkönyv. Ezért is különösen fontosnak tartjuk Náray Antal itt közölt visszaemlékezés-részletét. Ő, mint a jegyzőkönyv hivatalos készítője, 1945 májusában is hűen adhatta vissza az ülésen elhangzottakat.

20 **Bárdossy László**, diplomata, politikus (Szombathely, 1890. december 10 — Budapest, 1946. január 10.) Külügyminiszter 1941. február 4 — 1942. március 7., miniszterelnök 1941. április 3 — 1942. március 7.

21 **Keresztes-Fischer Ferenc**, politikus (Pécs, 1881. február 18 — Áttersee [Ausztria], 1947. március 3.) Belügyminiszter 1931. augusztus 24 — 1935. március 4. és 1938. május 5 — 1944. március 22., ideiglenesen megbízva a miniszterelnöki és külügyminiszteri teendői ellátásával 1942. március 7 — 1942. március 9.

22 **Varga József**, egyetemi tanár, politikus (Budapest, 1891. február 8 — Budapest, 1956. december 28.) Iparügyi miniszter 1939. július 25 — 1943. március 29., kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 1939. október 27 — 1943. március 29.

23 **Laky Dezső**, közigazdász, politikus (Csurgó, 1887. február 1 — Budapest, 1962. június 30.) Az ország közellátásának vezetésére tárca nélküli miniszter 1940. december 17 — 1941. szeptember 15.

való sodródástól. A külügyminiszter által felvetett óvatosabb álláspontot tehát most már négy tanácsstag tette magáévá.

A következő felszólaló dr. Reményi-Schneller Lajos,²⁴ pénzügyminiszter volt. Bár hozzászólását rendkívül óvatosan fogalmazta, beszédének lényege mégis csak az volt, hogy pénzügyi szempontból az az elve, hogy merni kell vállalni a háborúval járó kockázatot. Mint mondotta, Erdély felszabadítása alkalmával is a költségvetésben elő nem irányított összegeket vett igénybe és alkalmazott a siker érdekében, s merészsége kifizette magát. A beszéd — legjobb emlékezetem szerint — nem tartalmazott ugyan katonai vagy politikai javaslatokat, de határozott állásfoglalás volt a kockázat vállalása mellett.

dr. Radocsay László²⁵ igazságügyminiszter tárcája szempontjából hangsúlyozta, hogy az ügyszó érdemi hozzászólása tulajdonképpen nincs, a magyar—jugoszláv barátsági szerződés megkötés etikai szempontjaira azonban, a tőle megszokott szerénységgel bár, de felhívta a figyelmet.

dr. Bánffy Dániel báró,²⁶ földművelésügyi miniszter az 1938-tól tartó állandó mozgósítások miatt fennforgó mezőgazdasági munkáskrizisről beszélt. Nagyobb katonai mozgalomnak tehát ellene volt.

Hóman Bálint dr.,²⁷ vallás és közoktatásügyi miniszter szólalt ezután a témához. Mint mondotta: „Tulajdonképpen nem tárcám szempontjából, hanem mint történész.” Rövid mondatokban kifejtette, hogy a háborút nem az angolszászok, hanem vagy Szovjetország, vagy Németország nyeri meg. A magyar nép magát, mert kicsiny, öncélúsági illúziókban nem ringathatja. Így csak Lengyelországhoz hasonló sors érne. Választanunk kell: vagy Szovjetország vagy Németország! Miután pedig Szovjetország részéről ránk *szerinte* semmi jó nem vár, nyíltan ki kell állnunk Németország mellett és ennek le kell vonni minden következményét. Beszéde tulajdonképpen politikai bevezetője volt Werth Henrik vezéreztetésnek, a honvéd vezérkar főnöke felszólalásának.²⁸

Werth Henrik vezéreztetés²⁹ utalt a Hitler felszólító levelére adott kormányzói elvi *hozzájárulásra* és ennek kötelező voltát hangsúlyozta. Elismerte ugyan, hogy az fellépésünk *módozatára*, időpontjára, az erők nagyságára és azok alkalmazásának mérvére nézve nem tartalmazott ígéretet. Hivatkozott azonban a német nagyvezérkar sürgető kérdéseire és arra, hogy neki mielőbb kielégítő választ kell adnia.³⁰

A külügyminiszter által kidomborított magyar öncélúságot követő politikai célkitűzéseket — véleménye szerint — nem lehet a háború katonai természetébe illeszteni. Nem lehet azt kimondani, hogy csak az ezeréves határokig megyünk és tovább nem, mert az ellenséget meg kell támadni és ha kell mélyen saját területén addig kell üldözni míg meg nem semmisül. Csak teljes katonai győzelem után léphetnek előtérbe politikai szempontok szerint való megfontolások. Azt hibásnak tartaná, ha a magyar területeket csak akkor szabadítanánk fel, ha Jugoszlávia esetleg az önálló Horvátország kiválása folytán, mint olyan, megszűnne. Feltételekhez kötött katonai fellépésünk a német vezetésben nem váltana ki előnyös hatást. Mindezekért azonnali beavatkozást sürgetett és a németek fellépésével egyidejűleg, korlátlan katonai célkitűzéssel, *öt gyalog és egy gyorshadtest mozgósításának és felvonultatásának elrendelését* javasolta. Románia fellépésétől nem tart, orosz fellépéssel nem számol, mert azokkal *részint* a németek sem számolnak, *részint mert* minél több erővel lépünk fel Jugoszlávia ellen, annál gyorsabban érünk ott el döntő eredményt és fordulhatunk az új ellenség felé. Álláspontja határozott és félreérthetetlen volt.

A tárgyalás menete ezek szerint úgy alakult, hogy hat szavazat a háborúba való sodródásunk ellen foglalt állást, három pedig a kockázat vállalást, illetve a német oldalon való határozott *háborús* kiállást sürgette.³¹

24 Reményi-Schneller Lajos, közgazdász, politikus (Budapest, 1892. március 15—Budapest, 1946. augusztus 24.) Pénzügyminiszter 1938. március 9—1944. október 16., gazdasági csúcsminiszter 1940. december 17—1944. január 11., közellátásügyi tárca nélküli miniszter 1942. június 20—1942. június 30., megbízva a miniszterelnöki és külügyminiszteri teendők ideiglenes ellátásával 1944. augusztus 12—1944. augusztus 23., a Szálasi-kormány pénzügyminisztere 1944. október 16—1945. március 27.

25 Radocsay László, jogász, politikus (Istvánfőde, 1878. november 18—Budapest, 1968. november 14.) Igazságügyminiszter 1939. november 9—1944. március 22.

26 Bánffy Dániel, földbirtokos, politikus (Nagyenyed, 1893. szeptember 18—Budapest, 1955. április 7.) Földművelésügyi miniszter 1940. december 30—1944. március 22.

27 Hóman Bálint, történész, politikus (Budapest, 1885. december 29—Vác, 1951. június 2.) Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1932. október 1—1938. július 11. és 1939. február 16—1942. július 3., tárca nélküli miniszter különleges megbízással 1938. május 14—1938. július 11.

28 Werth Henrik rendfokozati elnevezésére l. a 18. számú jegyzetet.

29 Werth Henrik, hivatásos katona (Rezsőháza, 1881. 12. 26—Szovjetunió, 1952. 05. 28.). 1938. 09. 29—1941. 09. 04.: a honvéd vezérkar főnöke. Rendfokozata ekkor gyalogsági tábornok.

30 A magyar és a német vezérkar tárgyalásaira, a Werth által felvetett problémára vonatkozóan l.: Dombrády Lóránd: A magyar katonapolitika 1938—1944. (Kézirat, megjelenés alatt a Kossuth Kiadónál a továbbiakban: Dombrády kézirat)

31 Náray Antal feljegyzéseinek összegzése szerint a háború ellen „szavazott” hozzászólásával: Bárdossy László, Keresztes-Fischer Ferenc, Varga József, Radocsay László, Bánffy Dániel és Laky Dezső. A háború mellett foglalt állást Reményi-Schneller Lajos, Hóman Bálint és Werth Henrik.

Utóbbiakhoz csatlakozott negyediknek Bartha Károly,³² szkv. vezérezredes,³³ honvédelmi miniszter is. Arra a kérdésre, hogy a honvédségnek csak 1938-ban megalapozott szervezete, felfegyverzése és kiképzése megbírná-e ezt a nagy erőpróbát, odanyilatkozott, hogy a honvédség szelleme és kiképzése kitűnő. Korszerű felfegyverzése bár kívánivaló hogy maga után, de német oldalon való kiállításunk magával hozná azt is, hogy a németek fegyverzet, felszerelés és löszér tekintetében bőségesen ellátnának bennünket.³⁴

Az egyre újra kilátásba helyezett és állítólag bizalmi okok ürügyével lényegében egyre elmaradó ilyen ígéretekkel vezette félre a német vezetés a magyar államférfiakat és közvéleményt. Mindig akadtak, akik ennek beugrottak. A németek ezzel a módszerrel egyik magyar kormányt buktathattak a másik után. Aki pedig erre a „rendszer ellen emelt kifogással” indokolt ügyeskedésükre, mint jelentéktelenségem, fel mert hívni a figyelmet, az osztozott sorsomban. Katonai pályámon mellőztek, zsidószármazással és zsidóbarátsággal vádoltak, végül is időelőtt kiemelték a katonai jelentéges rangsorból. Istennek hála nem tüntettek ki német Sasrendekkel és végezetül a börtönbe juttattak, ahonnan és az ott rám váró szomorú végtől a Mindenható akarata folytán szabadultam.

Az utolsó felszólaló a miniszterelnök, gróf Teleki Pál³⁵ volt. Rögtönzött, de jól átgondolt nagy beszédben kifejtette, hogy ma az angolszász világhatalmak azok, amelyek a világ-tengerek és felmérhetetlen anyagi javakkal rendelkező földrészek birtokában a nagy háborúban urai maradnak a helyzetnek. Mint a nagyvilágban sokat járt geográfus, óva intett attól, hogy a pillanatnyi eseményeket szűk látókörből ítéljük meg és olyan elhatározásokra jussunk, amelyek az angolszász, illetve szövetséges hatalmak előtt és így a háború vége szempontjából jóvátehetetlenek lesznek. Semmiesetre sem javasolhatja tehát, hogy a magyar Délvidéket Jugoszlávia szétválasztásának bekövetkezése előtt *pacifikáljuk*. Katonai műveleteinknek nem szabad túlterjednie az ősi Dráva—Duna vonaltól délre. A többi szomszédokkal való későbbi jóviszony is ezt kívánja meg. A vezérkar főnöke által követelt erők nagyságát sokallja, mert egyszerű megszálló feladatokra kevesebb (:két-három hadtest:) is elég, különösképpen pedig azért sokallja, mert alig egy fél-éve felszabadított Erdély részek védelme, Románia bekövetkezhető hadbalépése esetén nagyobb erőket foglalkoztatna. Számolni lehet továbbá azzal is, hogy Oroszország balkáni érdekeltiségeinek védelmében közbelép. Különben sem tartaná okosnak, ha nagyobb magyar erőket a jugoszláv erődvonalnak hajszolnának. A jugoszlávok azokat az események során úgyszólván kiűrték.

Szándéka tiszta volt és korrekt mind a magyar öncél, mind a nagyvilág szempontjából. A szavazatok aránya így a Kormányzó Úr zárószavai előtt hét pacifikáló megoldás és négy a német oldalon való határozott kiállítás formájában oszlott meg.³⁶

Végezetül a Kormányzó Úr zárószavai következtek. Őfőméltósága kifejtette, hogy bárki által is inkorrekt magatartásnak minősíthető korlátlan és korai katonai beavatkozást, amely túllépné a magyar öncélúság, vagyis véreink és területeink felszabadításának határait, nem tud magáévá tenni. *Utastotta a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy egyezzenek meg egymással a készenléthez helyező hadtestek számára névbe és tegyenek az eseményekhez képest neki sürögősen előterjesztést.* Ezzel az ülést berekesztette. Este 21 óra volt, amikor a négy óras gondterhes tanácskozásnak végeszakadt. — Az volt a benyomásom, hogy Magyarország a tanácsülés e határozatával — bár még így is nagy kockázatot vállalva — a kutyaszorítóban megtalálta történelmi feladatának adott helyzetben járható útját. Az átélte izgalmaktól fáradtan tértem otthonomba azzal a reménységgel, hogy a hozott határozat alapján még minden jóra fordulhat. Előtte akkor ismeretlen és csak gyanított, láthatatlan erők azonban az eseményeket egészen más irányba terelték.

Április 2-án azzal foglalkoztam, hogy a jegyzőkönyvhöz készített jegyzeteimet rendeztettem. A munka lassan haladt, mert minden elhangzott szónak nagy fontossága volt. Az íródeáknak a történelmi iránt érzett felelősségtudatával dolgoztam. Így közel 60 oldalt kitevő eredeti jegyzeteim feldolgozására 3—4 napot szántam.

Április 3-án [sic!] kora reggel, az Űri utca 20. sz. alatti hivatali helyiségemben, a miniszterelnöki titkos telefon szólalt meg. Teleki személyi titkára, Incze Péter,³⁷ miniszteri tanácsos hívott fel és közölte velem, hogy a miniszterelnök fontos ügyben 11 órára kéret magához.³⁸

32 Bartha Károly, hivatásos katona (Budapest, 1884. június 18—Linzi [Ausztria], 1964. november 22.) Honvédelmi miniszter 1938. november 15—1942. szeptember 24.

33 Bartha Károly rendfokozata helyesen tábornagyal. L. a 18. számú jegyzetet!

34 Bartha Károly ezen állítása teljesen megalapozatlan volt. A német—magyar gazdasági kapcsolatokra és a német hadianyag- és fegyverszállításokra l. részletesen *Dombády Lóránd*: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. (Bp., 1981.) című monográfiáját. (A továbbiakban — *Dombády* 1981.)

35 Teleki Pál, egyetemi tanár, politikus (Budapest, 1879. november 1—Budapest, 1941. április 3.) Miniszterelnök 1920. július 19—1921. április 14. és 1939. február 16—1941. április 3. Különböző miniszteri tisztjeire vonatkozóan l.: *Bölcsey József*: Magyarország kormányai 1848—1975. Bp., 1978. 292—293. o.

36 L. a 31. számú jegyzetet. A háború mellett állást foglalók számát Bartha Károly honvédelmi miniszter emelte négyre.

37 Incze Péter miniszteri tanácsos. (Csikdelne, 189?—?). Az 1930-as évektől Teleki Pál titkára

38 A kérdéses nap 1941. április 2. Teleki 1941. április 3-án már halott volt.

Miután a kihallgatásra nézve közelebbi támpontom nem volt, minden segédlet nélkül siettem Telekihez. Azonnal kéretett.

Teleki: Elkészítetted már a tegnapelőtti esti tanácsülés jegyzőkönyvét?

Kérdésén egészen megrökönyödtem, mert Teleki eddig sohasem sürgetett.

— Nem készültem el vele — feleltem — mert a terjedelmes jegyzet rendes feldolgozása a hét végéig is el fog tartani, annál is inkább, mert a titkosságra való tekintettel, segítőtárs nélkül. magamnak kell azt megszerkesztenem, sőt esetleg azt le is írom. —

Teleki: — Nagyon örülök, hogy még a végleges fogalmazásba nem kaptál, így ugyanis könnyebben felelsz meg annak, amire kérék. —

Kérdőleg néztem rá, mire Teleki így folytatta:

— A tanácsülésről ugyanis én is vezettem jegyzőkönyvet, amelybe, — mint mosolyogva mondotta, — azzal azt is feljegyeztem, hogy a Kormányzó Úr milyen elhangzott kijelentésre bólogott. — Azzal kabátja felső zsebébe nyúlt és onnan nyolcad ívrét nagyságú 9—10 lapnyi jegyzetomb papírosra húzotta ki és azokat átnyújtotta.

Teleki: — Jegyzeteimet rendelkezésedre bocsátom. Súlyt vetek arra, hogy a jegyzőkönyv összeállításánál használd fel azokat. Az én felszólalásomból azok a részek, amelyeket piros ironnal alá húztam, feltétlenül belekerüljenek a jegyzőkönyvbe!³⁹

Én: — Természetesen, óhaj szerint fogok cselekedni. Ha mindennel készen leszek, a munkát jóváhagyás előtt még bemutatom. —

Teleki erről a témáról többet nem beszélt.

Teleki: — Mondd csak mi a véleményed, hol fognak a szerb erők most felvonulni?

Én: — A kérdésben való szakszerű állásfoglalás nem tartozik szolgálati hatáskörömbe, erre a kérdésre felelősséggel a vezérkar főnökének kell válaszolni tudnia. —

Teleki: Nem azért kérdeztem, hogy a kérdés megválaszolása kinek a hatáskörébe tartozik, hanem azt, hogy mi a te véleményed?

Mindketten a fogadóasztalon kiterített balkáni falitérképhez léptünk.

Én: — A jugoszláv hadseregek több ellenséges támadási iránnyal kell számolnia. Ezek közül számára az a legveszedelmesebb amely háborúja erőben tartásának lehetőségétől, angol—görög szövetségeseivel való közvetlen összeköttetéseitől vágja el. Erre a támadási irányra mutat egyébként a németeknek Bulgária délnyugati részén felvonuló erőinek gyanítható csoportosítása is. Ez az irány Bulgária felől általában nyugatra és délnyugatra vezet. Ez a fenyegető veszedelem a jugoszlávoknak zömmel Dél-Jugoszláviában, vagy legalábbis a központi részekben való felvonulását kívánja meg. Ott a földrajzi viszonyok is kedveznek nekik. Seregeiknek a Bácskában, a baranyai háromszögben vagy Horvátországban való olyatén felvonultatása, hogy ott mindenütt komoly ellenállást fejtsenek ki, stratégiai részletveszedések csírátit hordaná magában anélkül, hogy általuk a katonai végzet elhárítása eredményesen megkísérrelhető lenne. Mindezekért a Bácskában és a visszacsatolás szempontjából tekintetbejövő egyéb magyar területeken, komolyabb katonai ellenállásokkal számolnunk nem kell. Véleményem szerint ez a szempont szabjon mérsékletet magatartásunkban, módszereinkben és alkalmazandó erőink tekintetében.⁴⁰

Teleki: — Örülök, hogy egy nézetet vagyunk. Werth-el próbálkozom, talán megértjük egymást. — Megfogta vállamat: — No Isten áldjon meg! — Apropos! Mit szólsz Bárdossy beszédéhez?

Én: — Jól átgondolt beszéd volt. —

Teleki: — Ki lehetett volna nyomtatni! —

Elbúcsúztam. Többé Teleki Pált nem láttam, mert másnap reggelre az előző délután istenfélőn meggyónt, vallásos Teleki Pál halálhíréről vettem jelentést. Átfutottam a miniszterelnöki palotába, hol Incze Péter személyi titkára megerősítette halálhírét, kezével jelezve az öngyilkosságot. Kértem, hogy erresszenek be hozzá. Kérésemet a rendőri bizottságra való hivatkozással elutasították. Három levelet hagyott hátra.⁴¹ Egyet családjának, egyet a Kormányzó Úrnak, egyet titkárának, Incze Péternek. A levelek tartalmáról mind a mai napig senki sem beszélt velem. Csak Werth Henrik tett egyszer előttem célzást arra, hogy az egyik levél tartalma „zavaros” volt. Halálát titkzatosság fedi. A rendőri bizottság a halál okául öngyilkosságot állapított meg.

39 Ismereteink szerint Teleki Pál ezen sajátkezű feljegyzései ez idáig nem kerültek elő.

40 Náray Antal helyesen változta fel a várható hadműveletek irányát és célját.

41 Teleki Pál halálának körülményei napjainkig foglalkoztatják a kutatókat és a közvéleményt egyaránt. A kérdésnek napjainkra már irodalma van. Vannak, akik az öngyilkosságot, vannak akik a gyilkosságot verziót fogadják el. Ugyancsak problematikus a Teleki-féle levelek kérdése is. Náray szerint Teleki három levelet hagyott hátra és ezek közül egy szól Horthyhoz. Ez idáig két levél került elő, mindkettő Horthynak címezve (Teleki e két levélét lásd: *Széki-Szűcs* 55a és 55b számú iratok, 291—292. o.). Ezeket egyes kutatók nem tartják hiteleseknek. Vö. *Hatos Géza*: Teleki Pál búcsúlevelei. *Kortárs*, 1982/9. 1447—1450. o.; *uő.*: Kérdőjelek, lehetőségek *História*, 1982/1. 8—9. o. Legújabb írásszakértői vélemény szerint a Teleki-féle ún. búcsúlevelek hitelesek. Vö.: *Nerpel József—Wohrab József*: Írásszakértői és történettudomány. *História*, 1985/1. 20—22. o. Teleki halálára vonatkozóan lásd még: *Tilkovszky Lőránt*: Teleki Pál. Bp., 1969. 141—154. o.; *uő.*: Újabb adatok — vagy újabb (?) legendák? *História*, 1982/1. 10—11. o., *Zakar András*: Két visszaemlékezés. *História*, 1982/1. 7—8. o. *Uő.*: Teleki Pál halála. Legújabb adatok gróf dr. Széki Teleki Pál haláláról. Bécs, 1983.

Nyomozást az ügyben nem engedélyeztek. Politikai fogolytársamnak, dr. Kemény Gábornak,⁴² aki a budapesti rendőrség bűnügyi osztályának volt vezetője, s aki a haláleset felvétel rendőri bizottságban személyesen résztvett, kijelentése szerint a holttesten szív táji lövés volt, amelyet paplan alatt elsütött revolver okozott. A szomszéd szobában fekvő édesanyja azért nem hallhatta a lövés zaját. Arra a kérdésemre, hogy nem történhetett-e ügyesen elrendezett gyilkosság, Kemény Gábor azt válaszolta, hogy a nyomozást nem engedték meg.⁴³ Egy biztos: gróf Teleki Pál akaratát nem tudta a Magyarországra nehezedő német fellépéssel szemben érvényesíteni. Nemzetünk tragikus hőseinek, atyai előjárómnak és ha szabad azt mondanom, nagyra-becsült barátomnak, a nagy magyarnak adassék tisztelet minden időközön át. A nemzet iránt érzett felelősség tudata, önzetlen hűsége és elszánt bátorsága legyen eszményképe a lélekben majdan megújuló magyarságnak. A haláleset mély döbbenetet váltott ki az országban. *Úgy látszik, hogy a mozgósításról a vezetés többé tudni nem akart.* A temetés a nemzet nagy részvételével ment végbe és a *Kormányzó Úr* állandó légiriadók által nem zavartatva magát, kísérte el utolsó útjára munkatársát. A kocka azonban már el volt vetve.

A német vezetés orrolt, Bartha honvédelmi miniszter azonban Hitler főhadiszállására ment⁴⁴ és mint mondták „mindent rendbehozott” *olyanformán, hogy az áprili 1-i alapokmányban foglalt elvi határozatok ellenére, a német hadvezetés követelésére négy hadtestünk és a gyorsan mozgó hadtest került mozgósításra és vonult fel.*⁴⁵ Igaz ugyan, hogy hadműveleteit csak Jugoszlávia felbomlásakor kezdte meg, de az elvi határozatokkal ellentétben a gyorshadtest két dandára a Szent István-i Magyarország határát átlépte és részeivel Horvátország és Bosznia vidékeire tört előre. A folyamórség pedig Belgrád *elleni hadműveletekben* vett részt.

Tovább az események mozgató rugóiról a fenti előzményekhez hasonlóan tájékozva nem vagyok, mert az új és az április 1-i határozattól eltérő döntések megtanácskozására Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülést többé nem hívtak össze. Így a Délvidék felszabadítását szolgáló erők nagyságára, alkalmazására, az angol, az amerikai hadüzenetre és az 1941. évi orosz háborúra való belépésünkre vonatkozó megbeszélések és határozatok sem a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén történtek. Hogy milyen és mimódon érvényesült erők beavatkozására ki és milyen körülmények között döntött, erről konkrét tájékozva nem vagyok. Valószínűleg minisztertanácsokon beszéltek meg a dolgokat és tárgyalták le a vezérkar főnökeinek idevágó emlékiratait és javaslatait. S ez alapon terjesztették elő javaslataikat az államfőnek. Mint az eseményeket immáron kívül szemlélőnek azonban sajnos meg lehetett állapítanom, hogy vezetőink, az ismeretlen erők befolyására, első meggyőződésükkel és túlyomóan helyes felismerésükkel merőben ellentétes döntéseket hoztak. Miniszterválság azidőben mégis csak a közellátási miniszteri állásban, Laky Dezső visszalépésekor történt.⁴⁶

Teleki Pál halála után, majdnem biztosra vehetően Teleki javaslatára, Bárdossy lett a miniszterelnök. Felvettem előtte, személyi kihallgatáson, a bizalmi kérdést. Kért, hogy maradjak mellette, mert szigorúan kívánja követni Teleki Pál nyomdokait. Maradtam hát, de már az első napokban nagy csalódást kellett megélnem. A közben elkészített április 1-i *Legfelső tanácsulési* jegyzőkönyvet ugyanis, végleges összefűzés előtt, előzetes jóváhagyásra előterjesztettem a Kormányzó Úrnak és valamennyi szavazó tanácstagnak. Mindegyik jóváhagyta szövegemet, kivéve Bárdossy Lászlót. Ő hozzászólását csaknem egész terjedelmében átfogalmazta. A beszéd szövege, az átfogalmazás után, igen diplomatikus formát öltött és a német álláspont felé sokkal toleránssabbá vált, *mint eredeti és — szerintem — valóban elhangzott formájában.*

Az új miniszterelnökkel szemben szolgálati viszonyom mindinkább udvariasabbá és hűvösebbé vált. *Teleki halála után helyzetem egyre talajtalanabbá, az egyre inkább német harsonákat fűvő vezérkarunk előtt egyre súlytalanabbá vált. Bárdossy László, akit akkor még mindig jó magyar embernek tartottam, az orosz—német háború kitörésekor, folyvást arra kért, hogy nevében a vezérkarnál tájékoztódjam.* Felvilágosítottam, hogy ez nem hivatásom. Lépjén érintkezésbe

⁴² Kemény Gábor dr., rendőrfőtanácsos (1892—1947[?]). 1945 után rendőr vezérőrnagy.

⁴³ Náray Antal leírásában ellentmondást lehet felfedezni. Mindenesetre érdekes a lövés helyének kérdése, hiszen Náray paplan alatti szív táji lövésről számol be Kemény Gábor nyomán, míg mások — vö. *Tilkovszky, Hatos, Zakar* i. m. — fejlővéréről írnak. Érdekes az is, hogy Náray nem tesz említést Bárczy Istvánról, aki úgy nyilatkozott 1945 után, hogy ő volt az első, aki látta Telekit, és más a Teleki-üggyel foglalkozó szerzők hivatkoznak is rá, ugyanakkor ismereteim szerint Kemény Gábor neve még nem merült fel Teleki halála kapcsán. Egy lábujjgizetnek nem feladata, hogy hitelesen megjárja a Teleki-haláleset körülményeit, de felhívhatja a kérdéssel foglalkozó kutatók figyelmét esetleg még hasznosítható mozzanatokra.

⁴⁴ Bartha Károly honvédelmi miniszter 1941. április 4-én utazott Hitler főhadiszállására. Bartha útjára vonatkozóan l. *Nagy Vilmos*: Végzetes esztendőök. Bp., é. n. 64—65. o.

⁴⁵ A Jugoszlávia elleni hadműveletekben magyar részről a 3. hadsereg (I, IV., V. hadtest és az I. gyorshadtest), a légierő és a folyami erők bizonyos alakulatai vettek részt. A mozgósítás azonban több hadtestet is érintett.

⁴⁶ Laky Dezsőt 1941. szeptember 15-én *Győrffy-Berényei Sándor*, (Budapest, 1886. február 15—Budapest, 1942. június 14.) vezéreztetés váltotta fel, aki akkor egyben szolgálaton kívüli viszonyba is került.

a vezérkar főnökével. Az volt a benyomásom, hogy a magyar vezérkar főnöke, hadművellet rodájával⁴⁷ együtt, a német hadvezetéssel teljes egyetértésben a magyar politikát a háborúba való belépésre szorongatja. A magyar politikának pedig nem volt hátrósa okos alap gondolata mellett bátran helytálló és a végrehajtó katonai hatalomnak odakiáltani: „Sutor, ne ultra crepidam!”⁴⁸ Itt vesztette el végkép a játszmát a magyar államférfi az erősen német befolyás alatt álló magyar hadvezetéssel szemben, megfélemlítve arról, hogy ezzel lemondott az államélet szellemi vezérletéről és *léteünk megkövetelte* óvatosságot körülbekintéstől. A gyeplőket, féltre a következményektől, átadta a dicsszomjas katonáknak. Gömbös Gyulának által elvetett mag megteremte természetellenes gyümölcsét: A hadvezetés vezényelt, a politika pedig készséges zenekar szerepére vállalkozott!

Az orosz—német hadüzenet kapcsán érdekes beszélgetés folyt le Bárdossy miniszterelnök és köztem. Amint ismeretes, a német, finn és román részről megindított háborúban Magyarország tulajdonképen semmi néven nevezendő lépést nem tett eleinte, csak határvédelmét erősítette meg. *Amint mondták a németek sem kívánták hivatalosan hadbalépésünket.* A magyar vezérkar azonban nyugtalanodott, hogy lemaradunk a „biztos és gyors német győzelmet” ígérő hadjáratból, amiből hazánkra súlyos hátrányok származnak. *Emlékezetem szerint* ha körülbelül öt-hat hadtestnyi erővel Szovjetországgal szemben támadólagosan fel nem lépünk — sürgette Werth vezérredeknek a miniszterelnökhöz címzett emlékirata,⁴⁹ úgy az orosz támadás bennünket készületlenül fog találni. Az oroszok átlépik a Kárpátokat és akkor már késő lesz cselekedni. Magyarország — úgy vélte — az orosz *terjeszkedési* törekvések irányában is fekszik. Az ellene való fellépést *különbösen* — *szerinte* — bolsevista ellenes politikánk etikailag is sürgeti. Bárdossy kormánya azonban még mindig vonakodott. Újra és újra tájékozódni kívánt. Megbízásából átmentem a Színház utca 7. alatt működő vezérkar hadművelleti irodájába. Itt Sáska Elemér⁵⁰ akkor vk. alezredes, osztályvezető helyettes is lelkemre igyekezett beszélni, hogy a kormányzókat bírjam rá az Országgal szembeni háborúban való részvételünkre. Indoklásuk az volt, hogy ha tétlenek maradunk, az oroszok a német és román erők közé ékelődnek, birtokbaveszik a Kárpát sorsokat és betörnek Magyarországra.⁵¹

Nem nyilatkoztam, de visszasiettem Bárdossyhoz és a vezérkar kívánságát ismertetve, felhívtam a figyelmét a most már másodsorú kifejtett vezérkari érvelés teljes tarthatatlanságára. Az előrelendülő német és román seregek közé ékelődő és Magyarországra betörni szándékozó állítólagos orosz hadművellet a világ legostobább katonai művelete lenne, ezért ezt róluk feltételezni sem lehet! Ha túlságosan óvatossá akarnak lenni, zárják le az északkeleti határt egy-két határvidék dandárral, de azok se ellenségeskedjenek.

Az 1941. évi július 26-án bekövetkezett és mind a mai napig kiderítetlen kassai légitámadás, véleményem szerint, elhirtelenkedett elhatározásra bírta Bárdossyt, de — mint mondta *nekem* — csak a vezérkar unszolására, kis erővel és *csak* a magyar határ védelmére legfeljebb a Dnyeszter vonalig kíván előremenni.⁵² Az igazság kedvéért meg kell azt is jegyezmem, hogy a Lupkow körül harcoló magyar veszteségeit mélyen fájjalta. Sok helyes felismerése mellett mégsem volt ereje megakadályozni, hogy idegen erők és azok árnyékában meghúzódó ambíciózusak, a Kormányzó Urat legtöbbször félrevezetve, országunkat fokozatosan belesodorják a második magyar hadsereg kirendelésébe és *szomorú* vereségébe.⁵³

A német politikát vakon követő szélső-jobboldali pártjaink és a rendkívül nagy álmokat és ambíciókat hordozó *törtető vezérkarialak* odáig ragadtatták el magukat, hogy kijelentették: „Magyarország védelme a Donnál fog megtörténni.”

A 2. magyar hadsereg elpusztulásával elpusztult tulajdonképen egész katonai felfegyverzésünk és felszerelésünk, mert a másik két hadseregünk felfegyverzését is *legnagyobb részét* a 2. magyar hadseregnek bocsájtottuk rendelkezésre.⁵⁴ A németek ugyan fegyvertelen seregteteink felszerelését ígérték, ebből azonban kiadós mértékű talpraállítás nem lett soha. Így saját országunk védel-

47 Náray Antal a honvéd vezérkar főnöke 1. (hadművelleti) osztályára utal.

48 „Suszter maradj a kaptafánál!” (latin)

49 Werth rendfokozatára l. a 18. számú jegyzet. A vezérkar főnökének emlékiratát részletesen elemzi *Dombrády* kézirata.

50 Sáska Elemér (Kassa, 1898. november 20—Stuttgart, 1985. 03. 31.) vezérőrnagy. 1941. február 1. és 1942 május között a vezérkar főnöke 1. osztályának vezetője vezérkari alezredesi, majd vezérkari ezredesi rangban.

51 A vezérkar indoklása minden realitást nélkülözött!

52 V. 6.: Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács jegyzőkönyve (Bárdossy-variáns). OL Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács jegyzőkönyve.

53 A 2. magyar hadsereg 1943 január—februárjában bekövetkezett katasztrófájára utal Náray Antal.

54 Náray Antal ezen sorai is megerősítik azoknak a történészeknek a kutatási eredményeit és adatait, akik helyesen állapították meg, hogy a 2. magyar hadsereg minden, a magyar hadvezetés rendelkezésére álló fegyverzet és felszerelés megkapott felállítások 1942 tavaszán! Az viszont vitathatatlan tény, hogy ez a felszerelés és fegyverzet nem volt elegendő az egyre korszerűbb fegyverekkel rendelkező Vörös Hadsereg ellen. A 2. magyar hadsereg felállítására és fegyverzetére lásd: *Dombrády* 1981. 103—111. o.; *uő*: A doni hadsereg fegyverzete. *História*, 1983/1. 19—21. o.; *Szakály Sándor*: Vita Nemeskürty Istvánnal. *Mozgó Világ*, 1984/3. 43. o. *Szabó Péter*: a 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulása előtt. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 3. sz. 616—642. o.

mére már nem volt fegyver, az ipar pedig német erőszakoskodásra már legnagyobbbészét Németországnak dolgozott.⁵⁵

1941. októberének végén Bárdossy miniszterelnök közölte velem, hogy a 2. hadseregünk ki-ajánlása miatt elmozdított Werth helyébe kerülő új vezérkar főnöke, Szombathelyi vezérezredés,⁵⁶ egyre jobban szorongatja őt arra, hogy bocsásson engemet el a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezérítőkari helyéről, mert oda kedvencét, Máthé Károly⁵⁷ tábornokot kívánja helyezni. Bárdossy különösképpen hozzám fordult a kérdéssel, hogy hát most mit is csináljon? Én erre csak annyit válaszoltam, hogy a vezérítőkari állás a *Kormányzó Úr* és a miniszterelnöknek rendelkezésével módosítható csak, abba a vezérkar főnökének beleszólnivalója nincs. Az én személyem mégse legyen akadálya *elhatározásainak*. Így engem 1941. decemberében *állásomtól* felmentettek és a szolnoki dandárparancsnoksággal bíztak meg,⁵⁸ Máthé Kálmán tábornok viszont helyemre került.

A sors könyvébe mégis más volt beírva. 1941. dec. 5-én meghalt Kozma Miklós,⁵⁹ a Magyar Távirati Iroda és Rádió elnöke. Bárdossy *irántam* érzett kényelmetlen helyzetén úgy vélt könnyíteni, hogy felajánlotta nékem a megüresedett helyet. Katona lévén, elhatározásomat a Legfőbb Hadúrnak, a *Kormányzó Úrnak* döntésétől tettem függővé. Így kerültem a Magyar Távirati Iroda és Rádió élére, természetesen a honvédségnél 1942. II. 1.-én történt nyugdíjaztatásom után.⁶⁰

1945. V/3.

N.

Jegyzet: * *A felvidéki sáv visszacsatolása alkalmával Gr. Teleki Pál a képviselőházban — emlékezetem szerint — alábbi gondolatot fejtette ki: Figyelmeztetem a t. Házat, hogy a bécsi döntés nem a revízió keretein belül és nem a magyar Kormányzói intenciói szerint történt, de elfogadtuk, mert az volt az elgondolásunk, hogy elfogadjunk mindent, ami lehetővé teszi, hogy véreink visszatérjenek az országhoz.*"

55 A magyar ipar, illetve a hadiipar német kizsákmányolására l.: *Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944)*. Bp., 1958., valamint *Dombrády* 1981.

56 *Szombathelyi Ferenc*, hivatásos katona (Győr, 1887. május 7—Újvidék, 1946. november 4.) 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a honvéd vezérkar főnöke. Rendfokozata 1941. szeptember 6-án altábornagy, vezérezredessé 1941. november 1-én lépett elő.

57 Helyesen *Máthé Kálmán* vezérőrnagy (Kassa, 1890. május 21—Budapest, 1970. január 5.), 1942. november 1-től altábornagy. Máthé Kálmán a kassai 23. gyalogdandár parancsnoka volt abban az időben, amikor Szombathelyi Ferenc a kassai VIII. hadtest parancsnoki posztját töltötte be. Feltehetőleg ott kialakult barátságuk miatt szerette volna Szombathelyi Máthé Kálmánt a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezérítőkari posztján látni.

58 Náray Antal szolnoki dandárparancsnoki beosztása csak felmerülhetett, mivel vezérítőkari beosztásából 1941. január 1-gyel mentette fel Horthy Miklós kormányzó.

59 *Kozma Miklós*, hivatásos katonatiszt, politikus (Nagyvárad, 1884. szeptember 5—Ungvár, 1941. december 7. Belügyminiszter 1935. március 4—1937. február 3., Kárpátalja kormányzói biztosa 1940. szeptember 12—1941. december 7., Az MTI, majd a Magyar Telefonhírdő és Rádió Rt. elnöke 1922—1935., illetve 1937—1941. Náray Antal pontatlanul adta meg Kozma Miklós halálozási időpontját.

60 Náray Antalt 1942. március 1-gyel mint ezredest nyugdíjazták. 1942. április 3-án nyugállományba helyezését napját 1942. március 1-ről 1942. május 1-re módosították és így még tényleges állományban vezérőrnaggyá nevezhették ki, 1942. április 1-gyel, 1942. március 30-i ranggal 4. rangszámmal. Vö. HK (Szű) 1942/14. 208. o. (L. a Bevezetőben!)